

О. О. САМСОНОВА

Центр міжнародної освіти та співробітництва
Донецької академії автомобільного транспорту

УПРАВЛІННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ШКОЛОЮ

У статті здійснений історико-ретроспективний огляд розвитку науково-дослідницької діяльності студентів (НДДС) у вищих навчальних закладах України. Проаналізовані документи, що розкривають нормативну базу управління НДДС. Обґрунтовано місце НДДС у системі державного управління освітою вищої школи.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність студентів (НДДС), історична ретроспектива, управління НДДС у системі вищої освіти.

Вступ. В умовах інтенсифікації розвитку і перетворення усіх сфер людської діяльності та зростаючої ролі їх наукового осмислення неможливо обійти увагою найважливіше питання соціальної галузі, від якої в сучасну епоху залежить так багато в житті людини, суспільства і держави, освіти.

Традиційна форма навчання, орієнтована на засвоєння готових знань, не може бути визнана сьогодні раціональною та перспективною. Знання і навички, отримані в школі та ВНЗ, більше не гарантують успіху на все життя. Потрібна безперервна освіта, з позиції якої процес навчання характеризується як постійне вдосконалення. В умовах, що склалися, одним з найбільш пріоритетних завдань вузівської освіти бачиться студентська науково-дослідницька діяльність (НДД), що вимагає необхідної організації та управління.

Аналіз попередніх досліджень. Різні аспекти організації дослідницької діяльності студентів ВНЗ розглядалися у роботах Л. Авдеевої, І. Аляєвої, Н. Амеленої, В. Балашова, С. Валуєва, Т. Клімової, О. Денисової, І. Цупко, М. Савельєвої, О. Сорокіна та інших.

Проблема розвитку творчих здібностей і самоудосконалення студентів у процесі НДД вищих навчальних закладів була предметом дослідження С. Архангельського, Т. Георгієва, О. Джуринського, Ю. Логінової та інших.

Аналіз системи освіти в аспекті управління НДД студентів проводили: В. Арнаутов, В. Беліч, В. Болотов, Т. Вишнякова, Г. Вороб'йов, О. Довженко та інші.

Актуальність дослідження. Узагальнивши ідеї, висловлені в попередніх дослідженнях, зазначимо, що управління НДДС є складова державного управління вищої освіти. Але в існуючих роботах приділялось недостатньо уваги становленню і розвитку НДДС, створенню нормативної бази державного управління цієї підсистеми освіти. Вивчення основних етапів розвитку НДДС дозволить визначити міру впливу на неї соціально-економічної обстановки держави, інтенсивність їх взаємодії, ефективність прийнятих рішень, можливості системи управління. Тому являє собою теоретичний і практичний інтерес.

Мета: розглянути управління НДДС в історико-ретроспективному аспекті та обґрунтувати необхідність постійного удосконалення її нормативної бази як складової державного управління вищої освіти.

Матеріал і результати дослідження. На підставі досліджень О. Алексюка, О. Микитюка та інших, можна свідчити, що елементи науково-дослідної роботи студентів і викладачів вперше були запроваджені в діяльності Острозької вищої школи у 80-х роках XVI століття. Наступниками в організації науково-дослідної роботи з метою професійної підготовки стала Києво-Могилянська академія, де спонукали студентів до самостійної роботи з книгою, здійснення професійно значущих наукових розвідок. Далі головними

осередками освіти й розвитку науки стали університети. Поміж ними головними були Харківський університет, університет Св. Володимира, Новоросійський університет [5].

В 60-і -90-і роки XIX ст. спостерігається активізація наукової діяльності студентів. В університетах створюються учені ради. Керуючись положенням університетських статутів, учені ради затверджували теми конкурсних творів на підставі подань факультетів; установлювали загальну кількість медалей, що призначалися за кращі наукові розвідки, визначали переможців; надавали дозвіл на друк студентських робіт від імені університету, ухвалювали зміни та доповнення до діючих «Правил про присудження медалей за кращі твори» [1].

На початок XX століття НДДС в основному зосереджувалася на професійній самоосвіті студентів. В колишньому Радянському Союзі, зокрема в Україні в 20-х роках XX ст. у ВНЗ створюються студентські наукові гуртки, визначається зміст НДДС, її місце в учбовому процесі.

Вже до початку 30-х років виконання науково-дослідних робіт студентами у внеучбовий час стало розглядатися як вища форма їх самостійної роботи. У 1932 році ВНЗ були покликані всемірно посилити самостійну роботу студентів, по індивідуальним завданням під обов'язковим керівництвом викладачів. Найбільш здібні члени студентських наукових гуртків почали залучатися до участі в держбюджетних і госпдоговірних НДР, що проводились кафедрами. Ставало традицією проведення у ВНЗ студентських наукових конференцій і конкурсів студентських наукових робіт.

Велику увагу розвитку наукової діяльності студентів і науково-технічній творчості молоді, що навчається, в цей і подальші періоди приділяв комсомол, який розглядав їх організацію і вдосконалення як одне зі своїх основних завдань.

У 30-і роки в університетах більше місця стало відводитись науковій роботі, що підтвердило затверджене у кінці 1933 року Положення про науково-дослідну роботу ВНЗ. Згідно з затвердженням в 1934 році Типовим статутом вищої школи Радянського Союзу, ВНЗ отримали статус вищих учбових і наукових установ. У цей же період в них почали створюватися студентські наукові товариства (СНТ), які брали участь в організації наукової діяльності студентів, вели пропагандистську роботу, сприяли виявленню і підготовці можливих кандидатів для надходжень в аспірантуру та ін..

Положенням про виробничу практику студентів ВНЗ, затвердженням в 1938 році, було встановлено, що на останній практиці студенти повинні готувати матеріали до дипломного проекту або науково-дослідної роботи, що виконується ними за завданням і під керівництвом кафедри. Участь студентів у науковій роботі у внеучбовий час у ряді ВНЗ стала розглядатись як обов'язкова умова оцінки досягнутого ними рівня професійної підготовки,

Велика Вітчизняна війна завадила подальшому нормальному розвитку постановки учбового процесу і наукової роботи у ВНЗ. Проте, вимоги до підготовки молодих фахівців не знижувалися. Положенням про науково-дослідну роботу у ВНЗ, затвердженням в 1944 році, було закріплено завдання розвитку підготовки у ВНЗ науково-педагогічних кадрів, практичного ознайомлення студентів із постановкою та дозволом наукових і технічних проблем, залучення найбільш здібних зі студентів до виконання наукових досліджень. Накопичений в довоєнні роки і під час війни досвід дозволив порівняно швидко відновити у ВНЗ різні форми ведення НДДС, продовжити їх вдосконалення, активізувати створення студентських наукових товариств [4].

У середині 40-х-50-х рр. істотних змін зазнала система управління вищою школою. У 1946 р. Всесоюзний комітет вищої школи був перетворений на Міністерство вищої освіти СРСР (Мінвуз СРСР), яке виконало велику роботу: з організаційного і матеріального зміцнення ВНЗ, удосконалення їх учбової та наукової діяльності. Для відновлення уваги до НДДС, яка дещо знизилась у військовий та після військовий період, Мінвуз СРСР ствердив 18 червня 1947 г Типовий статут наукового товариства вищих учбових закладів, у складі функцій якого були не лише організаційна робота, але й розробка тематики НДДС з подальшим ствердженням її ученою радою інституту.

Наукове товариство ВНЗ створювалось з факультетських відділень. Центральним органом товариства були загальні збори дійсних членів, якими могли стати успішні студенти, що займалися науковою роботою, а між зборами - рада товариства, яка обиралась зборами. Така ж структура була і на факультетах. Нижньою ланкою був науковий гурток. Наукове товариство студентів засновувалось ученою радою ВНЗ і мало права юридичної особи. Статут конкретного товариства затверджувався Мінвузом СРСР. Таким чином, уперше у ВНЗ створювалась система управління НДДС. Наступного року (16 листопада 1948 р.) Типове положення було оновлене (уточнювалися функції СНТ).

Жорстка регламентація СНТ привела до того, що в деяких ВНЗ воно стало суспільством обраних. Це починало гальмувати розвиток НДДС. У лютому 1950 р. Мінвуз СРСР, ЦК ВЛКСМ і ЦК профспілки працівників вищої школи і наукових установ провели Всесоюзну нараду голів СНТ ВНЗ, на якому були розглянуті недоліки організації СНТ та прийнято рішення зробити його доступним для усіх успішних студентів з 1-го по 5-й курси.

Положення про науково-дослідну роботу студентів, затверджене в 1953 році, свідчило про визнання НДДС органічною частиною учбовою процесу. Усі студенти, що вели НДД в наукових гуртках або по індивідуальному плану, об'єднувалися в СНТ ВНЗ. Введення в щорічний звіт ВНЗ розділу «Науково-дослідна робота студентів» сприяло підвищенню уваги до НДДС з боку керівництва ВНЗ, поліпшенню планувань та обліку НДДС вузу. З 1958-59 навчального року почав щорічно проводитися Всесоюзний конкурс на кращу наукову роботу студентів ВНЗ країни. Проте організація і методика здійснення різних форм НДДС у вузах не завжди відповідали збільшеним вимогам до процесу навчання і підготовки фахівців

У 1961 році Мінвуз СРСР затвердив нове Положення про науково-дослідну роботу студентів. Згідно з цим Положенням НДР могли вести студенти усіх форм навчання. НДДС включалась у загальні плани наукової роботи ВНЗ, факультетів, кафедр. Було також затверджено нове Положення про Всесоюзний конкурс на кращу наукову роботу студентів. На Всесоюзній нараді працівників вищої школи, що відбулась у цьому ж році, уперше на державному рівні було поставлено завдання з забезпечення масового залучення студентів до наукової діяльності.

Важливу роль в організації і становленні НДДС зіграло затверджене в 1962 році нове Положення про науково-дослідну роботу у вищих учбових закладах. Згідно з цим Положенням аспіранти і студенти стали розглядатися як частина наукового потенціалу вузу. Було обумовлено їх право проводити науково-дослідну роботу у ВНЗ.

До середини 60-х років організація наукової діяльності студентів і молодих вчених ВНЗ була вже досить відпрацьована і в цілому визначилися її форми. Всесоюзні наради і семінари, що відбулися в ці роки, націлювали ВНЗ на глибшу науково-методичну розробку питань, аналіз і узагальнення досвіду організації НДДС. З метою впорядкування організації і діяльності студентських конструкторських та інших подібних бюро в 1968 році було затверджено Положення про студентські бюро різних спеціалізацій [3].

Важливу роль в організації та розвитку НДДС зіграло створення в жовтні 1968 року Всесоюзної ради з наукової роботи студентів, яка розглядалась у якості головного методичного центру з постановки і керівництва НДДС (радами СНТ) у ВНЗ. Положення про Раду було затверджене у 1969 році.

До його складу входили представники Мінвузів Союзу і союзних республік, ЦК ВЛКСМ, ЦК профспілки працівників просвіти, вищої школи і наукових організації, інших міністерств, міських (обласних) і республіканських рад з НДДС (рад СНТ), первинних організацій СНТ провідних вузів. Одночасно були затверджені Типові положення про ради з наукової роботи студентів (СНТ) республіканського та міського (обласного) рівнів [2].

З початку 70-х років на літні місяці стали створюватися тимчасові творчі студентські загони і групи впровадження: науково-виробничі, дослідницькі, конструкторські, проектно-будівельні і т. п. Такі загони і групи працювали під безпосереднім керівництвом комітетів комсомолу, штабів ССО і кафедр ВНЗ. З 1973 року щорічно проводилась Всесоюзна олімпіада «Студент і науково-технічний прогрес», яка завоювала велику популярність у ВНЗ.

У цьому ж році було затверджено Положення про ради молодих учених (фахівців), в т.ч. наукових підрозділів ВНЗ. З урахуванням накопиченого досвіду в 1974 році було затверджено нове Положення про науково-дослідну роботу студентів вищих навчальних закладів. Положення передбачало розмежування НДДС на роботу в учбовий та внеучбовий час: роботу в студентських наукових гуртках, участь студентів групами або індивідуально у виконанні держбюджетних або госпдоговірних НДР, роботу в студентських конструкторських та інших типах бюро і так далі.

Подальше вдосконалення системи НДДС знайшло відображення у виробленні і реалізації комплексного підходу до її організації. У січні 1979 року був рекомендований до використання при розробці конкретних планів організації НДДС у ВНЗ Зразковий типовий комплексний план організації науково-дослідної роботи студентів на весь період навчання. Головним методичним принципом побудови плану виступала спадкоємність форм і методів НДДС в учбовому процесі та у внеучбовий час, органічно пов'язаних між собою та з послідовністю підготовки студентів до наукової роботи. Реалізація рекомендацій Зразкового типового комплексного плану зіграла найважливішу роль у вдосконаленні НДДС у подальші роки і не втратила методичної актуальності нині.

У 1981 році вийшла постанова «Про заходи з подальшого розвитку науково-дослідної роботи студентів». Постанова вказувала на необхідність розробки на основі Зразкового типового плану конкретних комплексних планів організації НДДС у кожному вузі, широкого впровадження елементів наукових досліджень в учбовий процес підвищення рівня наукової роботи студентів у внеучбовий час, розвитку студентських науково-творчих об'єднань різних форм та профілів, розширення участі студентів у виконанні держбюджетних і госпдоговірних НДР, стимулювання наукової діяльності студентів.

В цілях впорядкування організації і проведення конкурсу в 1982 році Мінвуз СРСР затвердив нове Положення про Всесоюзний конкурс на кращу наукову роботу студентів. У 1987 році Рада Міністрів СРСР, ВЦСПС і ЦК ВЛКСМ утворили Всесоюзну координаційну раду науково-технічної творчості молоді. Затвердження такої Ради стало спробою створення єдиної державно-громадської системи керівництва організацією науково-технічної творчості молоді країни [4].

Простеживши основні етапи формування системи НДДС бачимо, що аж до 1989-1990 років у ВНЗ спостерігалась стійка тенденція до розвитку системи наукової діяльності студентів. Історія розвитку вищої школи показала, що науково-дослідна робота студентів є обов'язковою умовою підготовки висококваліфікованих фахівців. А історичний досвід існування та функціонування студентських наукових товариств переконливо свідчить про їх необхідність та обов'язковість сьогодні.

Існуюча до 1990 року система управління НДД студентів була забезпечена, передусім, науково-обґрунтованою нормативною базою. Рішення Мінвузу СРСР спільне з центральними і комсомольськими органами по розвитку структури суспільно-державного управління НДДС дозволяли зробити її потужною, залучити до цієї роботи велику кількість і вузів, і учасників. З розпадом СРСР ця система перестала існувати, а разом із нею її нормативна база. Кризові зміни у виробництві, фінансово-кредитній та грошовій системах, інфляція, скорочення інвестиційної активності не могли не відбитися на положенні вищої школи України і, зокрема, на системі забезпечення наукової творчості студентів.

В той же час розроблялись і приймалися заходи з розвитку вищої освіти у країні, з здійснення у ВНЗ наукових досліджень як неодмінної складовій частині підготовки фахівців. З урахуванням досвіду, що мається, і нових умов в 1994 році прийнята Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), в якій підтверджено, що НДДС як і раніше належить до дієвих форм підготовки висококваліфікованих фахівців і науково-педагогічних кадрів. В Україні наукова діяльність регламентується Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» який є основою цілеспрямованої політики в забезпеченні використання вітчизняної та світової науки і техніки, економічних та інших потреб. У Законі України «Про вищу освіту» передбачено, що наукова і науково-технічна

діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітньої діяльності й здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Вона передбачає: розвиток різних форм наукової співпраці (в тому числі міжнародної), розв'язання складних наукових проблем, упровадження результатів наукових досліджень і розробок; безпосередню участь учасників навчального процесу в науково-дослідних роботах, що проводяться у вищому навчальному закладі; планування проведення і виконання науково-педагогічними працівниками наукових досліджень у межах основного робочого часу; організацію наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів, науково-дослідних, курсових, дипломних та інших робіт учасників навчально-виховного процесу. Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті визначено, що основними чинниками подальшого розвитку освіти є: єдність освіти і науки, як умови модернізації освітньої системи; фундаменталізація освіти, інтенсифікація наукових досліджень у вищих навчальних закладах; залучення до наукової діяльності учнівської та студентської обдарованої молоді.

У Віктора Гюго є таке висловлення: «Наука безперервно рухається вперед, перекреслюючи саму себе ...». А щоб за перекресленими досягненнями науки йшли нові – необхідні науковці. Саме їх і повинні готувати університети. Постановою від 19 вересня 2007 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну Цільову науково-технічну та соціальну програму «Наука в університетах» на 2008-2012 роки. Ця Програма спрямована на активізацію наукової діяльності університетів та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом з метою підготовки нового покоління висококваліфікованих фахівців для наукоємних галузей національної економіки і виконання конкурентоспроможних наукових розробок, провадження інноваційної діяльності в ринкових умовах з урахуванням цілей та завдань розвитку національної інноваційної системи. Очікується, що виконання Програми дасть змогу сприяти входженню України до європейського науково-освітнього простору. Проводячи аналіз законодавчих актів, урядових і відомчих документів, регламентуючих НДДС ВНЗ України, спостерігаємо створення нормативної бази, яка дозволяє організувати належну систему управління НДДС. Ефективність цього управління залежить від реалізації її на місцях.

Висновки. 1. У процесі дослідження прийшли до висновку, що НДДС у ВНЗ є однією з найважливіших форм підготовки висококваліфікованих кадрів. 2. Історико-ретроспективний огляд розвитку НДДС показує, що на різних етапах розвитку вищої освіти цьому питанню приділялась певна увага. Міра цієї уваги залежала від соціально-економічної обстановки у державі, інтенсивності її взаємодії з ВНЗ, ефективності прийнятих рішень. 3. Урядові, законодавчі і відомчі документи, регламентуючі НДДС, створюють необхідну нормативну базу, від реалізації якої на місцях залежить результативність НДДС. 4. Як показало дослідження, дієвою формою управління НДДС у вузах є студентські наукові товариства (СНТ).

Список використаних джерел

1. Зеленська Л.Д. Досвід роботи вчених рад університетів України XIX століття зі стимулювання студентів до науково-дослідної роботи: Зб. наук. пр. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011– Вип. XXV . – С. 62-71.
2. Из истории развития научно-исследовательской работы студентов // Аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования: Сб. ст. – М.: ФГУФИРО, 2008. – Вып. 12. – С.2-10.
3. Мамот А.И., Хоменков В.Ф. Становление и развитие научно-исследовательской работы студентов в 20-60-х годах// Система организации научно-исследовательской работы студентов в вузах страны: Сб.ст.-М.: Высшая школа, 1984.-С. 7-21.
4. Першуткин Б.В. Активизация научно-исследовательской деятельности студентов в высших учебных заведениях: Автореф. дис... канд. эк. наук. – М., 2006. – 24 с.
5. Степанець І.О. Історична ретроспектива організації та змісту й загальні основи науково-дослідницької діяльності в системі вищої педагогічної освіти // Наукові записки

кафедри педагогіки: Зб. наук. пр. - Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011– Вип. XXV. – С. 155-163.

Надійшла до редколегії 30.09.2011

Самсонова А. А. Управление научно-исследовательской деятельностью студентов в исторической ретроспективе как составная государственного управления высшей школой.

В статье осуществлен историко-ретроспективный обзор развития научно-исследовательской деятельности студентов (НИДС) в ВУЗах Украины. Проанализированы документы, раскрывающие нормативную базу управления НИДС. Обосновано место НИДС в системе государственного управления образованием высшей школы.

Ключевые слова: научно-исследовательская деятельность студентов (НИДС), историческая ретроспектива, управление НИДС в системе высшего образования.

Samsonova O. Management of Students' Research and Evaluation Activity in a Historical Retrospective as a Component of State Administration of Higher School.

The historical retrospective review of students' research and evaluation activity (SREA) development in Ukrainian higher school is highlighted in the article. Documents exposing the normative base of SREA management are analyzed. The place of SREA in the system of state administration by formation of higher school is substantiated.

Key words: students' research and evaluation activity (SREA), historical retrospective view, management of SREA in the system of higher education.